

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВОСВІДОМОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

В статті здійснюється спроба теоретико-правового осмислення правосвідомості, як гарантії забезпечення прав і свобод громадянина в сфері публічного управління, формуються правові умови та здійснюється пошук оптимальних, науково обґрунтованих шляхів підвищення рівня правосвідомості громадян.

Ключові слова: права і свободи громадян, публічне управління, правосвідомість.

В статті осуцествляється попытка теоретико-правового анализа правосознания, как гарантии обеспечения прав и свобод граждан в сфере публичного управления, формируются правовые условия и осуществляется поиск оптимальных, научно обусловленных путей поднятия уровня правосознания граждан.

Ключевые слова: права и свободы граждан, публичное управление, правосознание.

The article represents the attempt to analyze the juridical awareness as a guarantee that securing human rights in the sphere of public administration. It defines the legal conditions and scientifically grounded ways of raising the juridical awareness of citizens.

Key words: human rights, public administration, juridical awareness, legal culture.

Рівень свідомості громадян відіграє значну роль у реалізації суспільних відносин у сфері прав і свобод людини і громадянина. Саме на буденну свідомість повинен орієнтуватися законодавець при прийнятті законів, оскільки в них повинні бути відображені інтереси людей, що виникають у постійному взаємозв'язку. Як слушно зазначає А.В. Грищенко, «законотворчість не стає дійовою, якщо вона не спирається на практичну правосвідомість, якій притаманна «безпосередня дійсність». Своєрідність законотворчості полягає саме в тому, що вона інтегрує, синтезує повсякденну, практичну і наукову правову свідомість, хоча роль кожної з них у створенні законів аж ніяк не рівнозначна¹. Безперечно, пріоритет у законотворчій діяльності належить науковій правовій свідомості, яка підносить практичну правосвідомість на більш високий рівень. На основі наукової правосвідомості створюються ефективні нормативні акти, які змінюють, розвивають та перетворюють суспільні відносини відповідно до потреб суспільного життя. Таким чином, наукова правосвідомість повинна бути фундаментальною основою правотворчості, сприяти вдосконаленню юридичної практики.

Правосвідомість – це складне явище, сукупність уявлень і почуттів, що виражають не тільки знання права, але й ставлення до нього, повага його як соціаль-

© ЛАЗУР Ярослав Володимирович – кандидат юридичних наук, заступник декана юридичного факультету Ужгородського національного університету

ної цінності, що відображає засвоєння навичок правової позитивної поведінки². Формування високого рівня правосвідомості у громадян та посадових осіб органів державного управління – необхідна умова ефективної реалізації права та свобод людини. Правосвідомість є ніби внутрішнім двигуном механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Правосвідомість виступає провідним фактором у системі об'єктивного права, що зосереджує основний масив юридичних засобів, які забезпечують генезис і рух захисних правовідносин.

Виступаючи провідним фактором у системі об'єктивного права, правосвідомість справляє вплив на нього. По-перше, правосвідомість – це найближче ідейне джерело об'єктивного юридичного права. По-друге, правосвідомість прогнозує й спрямовує динаміку об'єктивного права, визначає зміни, стратегію вдосконалення юридичних нормативів, нарешті, безпосередньо зумовлює правотворчість. По-третє, правосвідомість – це засіб, своєрідний канал тлумачення юридичних норм. По-четверте, правосвідомість виступає духовною (ідеологічною) гарантією реалізації права, дотримання законності. По-п'яте, правосвідомість можна використовувати як інструмент заповнення прогалин у законодавстві в процесі правозастосування. По-шосте, даний феномен – це, по суті, фактор, що зумовлює доцільний, оптимальний варіант поведінки соціального (правового) суб'єкта в нормативно певних межах. По-сьоме, правосвідомість має виховне значення в позитивному аспекті свого буття, а також може виступати фактором формування неповаги до системи об'єктивного юридичного права³.

Професійна правосвідомість – поняття, уявлення, ідеї, переконання, традиції, стереотипи, що формуються у сфері професіоналів-юристів. Цей різновид правосвідомості відіграє найбільш суттєву роль у реалізації юридичних норм, і від його демократичності та гуманістичної адекватності залежить стиль і дух правової практики. Професійна правова свідомість формується у процесі пізнання правової системи суспільства, сутності й ролі права, вивчення різних юридичних дисциплін, у ході практичної діяльності з реалізації права⁴. Як слушно зазначає Т.Л. Синюкова, заняття, ідеї, переконання юристів формуються на основі насамперед юридичної практики і здебільшого під впливом юридичної науки (ідеології), яка, у свою чергу, виділяє професійну свідомість юристів у предмет спеціального аналізу⁵. Залежно від предмета відображення в професійній правосвідомості утворюються сфери, що відповідають різним галузям правових відносин (наприклад, адміністративна, трудова, цивільно-правова, господарська тощо).

Високий рівень професійної правосвідомості посадових осіб державного управління та громадян, висока правова культура є невід'ємними елементами механізму забезпечення прав і свобод людини. Зазначимо, що правосвідомість має суттєве значення не тільки для всього механізму в цілому, а й служить основою для інших його елементів, зокрема адміністративно-правових норм. Адже на підставі правової свідомості здійснюється тлумачення нормативних актів в цілому. Крім того, правосвідомість також визначає якість правозастосовної діяльності. Так, А.С. Піголкін підкреслює, що необхідною умовою правильних і глибоких висновків при вивченні обставин справи є високий рівень правосвідомості працівників, що здійснюють застосування права. Правосвідомість покликана правильно визначити коло досліджуваних фактів, правильні шляхи їх дослідження, використовувати наукові методи пізнання і оцінки таких даних⁶.

Зміни правосвідомості посадових осіб, що здійснюють застосування права, можуть бути наслідком найрізноманітніших причин як об'єктивного так і суб'єктивного характеру. До об'єктивних причин можна віднести низьку якість професійної підготовки особи, непрофесійне керівництво тощо, а до суб'єктивних – відсутність необхідних професійних якостей, невисокий культурний рівень працівника, небажання займатися підвищенням своєї кваліфікації тощо.

Формування «неправильної» правосвідомості є наслідком поширених правозастосовчих помилок, а це спричиняє свідоме ігнорування посадовою особою органів державного управління норм права, прав і свобод людини і громадянина.

Прикладами низької правосвідомості є випадки, коли посадова особа органу державного управління в ряді ситуацій приймає рішення щодо захисту інтересів і прав конкретної людини не через порушення вимог закону, а виходячи зі своїх переконань, життєвого досвіду або навіть власного настрою чи інтуїції, або взагалі не проявляє належної активності, якщо відомча інструкція йде всупереч із законом і значно звужує права громадянина.

Деформації правосвідомості характерні для більшості правової свідомості кадрового корпусу органів державного управління. Правова деформація проникає в сферу правових знань, якими володіють державні службовці, руйнує їх почуття, переконання в правовій галузі, змінює їх правовий світогляд та правову ідеологію. Найбільш поширеними формами деформації є: правовий інфантилізм – несформованість правових знань, поглядів та настанов; правовий нігілізм – свідоме ігнорування вимог закону; переродження як крайній ступінь перекручення, що виражається у свідомому запереченні права з мотивів користі, жорстокості та алчності. До різновидів правового нігілізму насамперед слід віднести бездіяльність при виконанні покладених на посадову особу обов'язків щодо забезпечення прав та свобод людини, неприйняття необхідних заходів відповідно до закону, довільне тлумачення закону в своїх інтересах. Найбільш поширеними формами переродження посадових осіб органів державного управління є вчинення ними правопорушень і злочинів.

З огляду на це необхідна докорінна зміна суспільної свідомості в системі взаємовідносин «суспільство-влада» та подолання правового нігілізму політиків і державних посадовців. Замість принципу «влада контролює суспільство» слід утвердити принцип «суспільство контролює владу». Відповідно треба зруйнувати ті державні структури, ті механізми, призначенням яких є практична реалізація першого принципу, та замінити їх такими державними структурами й механізмами, що реалізують другий принцип.

Нині в суспільстві має місце недостатній рівень професійної правосвідомості не тільки посадових осіб органів державного управління, але й представників судових та правоохоронних органів України, а також адвокатів. Не викликає сумніву той факт, що успішна діяльність органів державної влади щодо виконання покладених на них обов'язків вирішальною мірою залежить від високого рівня професійної правосвідомості останніх. Крім того, для забезпечення прав і свобод людини необхідно спрямувати зусилля щодо забезпечення ефективної юридичної допомоги на високому професійному рівні. Основна роль у цьому аспекті повинна належати адвокатурі. Адже непідготовлений адвокат може заподіяти своєму клієнтові серйозної шкоди.

Формування і вдосконалення морально-правової культури сприяє всебічному і гармонійному розвитку особистості працівника органів державної влади, вироб-

ленню у нього необхідних морально-правових якостей, потрібних для ефективного забезпечення прав людини, а тому потребує правового виховання, щоб забезпечувати необхідні передумови вирішення професійних завдань. Необхідно розробити змістовну програму з елементами навчальної і виховної роботи з формування правової культури працівників органів державної влади. Зміст такої програми повинен охопити: вивчення міжнародно-правових актів у сфері діяльності державного службовця, в тому числі забезпечення прав і свобод людини і громадянина; усвідомлення значення сутності своєї діяльності із захисту прав людини; виховання у душі морально-етичних переконань, поваги до держави, права і дотримання правових норм.

Правове виховання – це не тільки виховання правосвідомості, а й виховання правозахисника, який готовий до співпраці з громадянами щодо захисту прав і свобод людини. Враховуючи те, що статтею 3 Конституції України проголошено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, обов'язком органів державного управління повинно стати підвищення правової культури та правосвідомості своїх працівників та населення. Тому, на нашу думку, є потреба у запровадженні системи сучасних форм і підходів, завдяки яким в інших країнах світу досягають найвищого рівня реалізації прав та свобод людини, тісної співпраці між органами влади і громадянами, високого рівня правосвідомості людей. Такими підходами є: 1) дійова система нормативно-правових актів, які регулюють державно-владні відносини, 2) адаптування національного законодавства до міжнародних стандартів; 3) удосконалення механізму відновлення порушених прав і свобод; 4) систематичне підвищення рівня розвитку правової культури суспільства та правосвідомості; 5) гарантування систематичного громадського контролю за діями і рішеннями посадових осіб органів державної влади; 6) сприяння гласності й урахування громадської думки; 7) впровадження наукових рекомендацій і досвіду інших країн.

З метою підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами необхідного обсягу правових знань, формування у них поваги до права, забезпечення їх конституційного права знати свої права й обов'язки в Україні затверджено Національну програму правової освіти населення, якою передбачено подальше створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань і навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації⁷. Програма спрямована на формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів і активної позиції як члена громадянського суспільства. Під правовою освітою населення Національна програма пропонує розуміти «здійснення комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків».

Як зазначає О.М. Заїка, «цінність правоосвітньої діяльності, декларованої на законодавчому рівні, полягає в позитивному впливі на процес вдосконалення ідеологічних (як теоретичних, так і когнітивних) елементів індивідуальної правосвідомості як однієї з форм суспільної свідомості, що поряд з економічною, моральною, філософською та іншими формами свідомості відображає суспільне буття⁸.

Кризові процеси, що відбуваються в економіці України, завдають шкоди стану правосвідомості, спричиняють її деформацію, негативно впливають на стан правової поведінки особистості. Дійовим шляхом подолання цих негативних процесів є підвищення ролі правосвідомості у всіх сферах діяльності суспільства. Реалізація прав і свобод людини повинна здійснюватися в нерозривному зв'язку з оволодінням необхідним обсягом правових знань.

Одним з оптимальних шляхів формування правової свідомості з метою вдосконалення адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні є систематичне здійснення комплексу правовосвітніх заходів з громадськістю, посадовими особами, а також широкого правового інформування всіх верств населення.

Отже, удосконалення механізму відновлення порушених прав і свобод безпосередньо залежить від систематичного підвищення рівня розвитку правової культури та правосвідомості суспільства.

Складний процес формування правосвідомості у сфері забезпечення прав та свобод людини тісно пов'язаний з тенденціями й основними проблемами соціально-економічного розвитку держави.

Відсутність освітніх програм, спрямованих на підвищення рівня професійної правосвідомості державних службовців, негативно впливає на стан забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Формування дійової системи нормативно-правових актів, які регулюють державно-владні відносини, можливе лише за умови адаптування національного законодавства до міжнародних стандартів.

Запровадження наукових рекомендацій і досвіду інших країн у сфері забезпечення прав і свобод громадян, систематичний громадський контроль за діями і рішеннями посадових осіб органів державної влади, сприяння гласності й урахування громадської думки є запорукою ефективного механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні.

1. *Грищенко А.В.* Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України – К., 2002. – 227 с. 2. *Васьковська В.П.* Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2006. – 227 с. 3. *Рабінович П.М.* Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. – Львів: Край, 2007. – 192 с. 4. *Теория государства и права: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова.* – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 570 с. 5. *Синюкова Т.Л.* Правосознание и правовое воспитание // Теория государства и права. Курс лекций. Лекция 25. / Под. ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с. 6. *Пиголкин А.С.* Теория государства и права. – М.: Юрид. лит., 1972. – 310 с. 7. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України № 992/2001 від 18 жовтня 2001 року // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – 9 листоп. – Ст. 1921. 8. *Заїка О.М.* Правосвідомість як важливий елемент економічної культури // Інтелект. Особистість. Цивілізація. Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 6. – С. 128-134.